

Прилози

БИРИЛСКИ РУКОПИСИ МОРАЧКОГ МОНАСТИРА

Манастир Морача у црногорским Брдима, који је основан 1252 г., свакако је некада морао имати знатнију збирку књига. Међутим, већ 1444 г. поп Никодим, тадашњи „предстател“ морачког храма, тужио се да тада „књижиц мало беше у цркве“, те је због тога купио за храм три књиге — оба Триода и Пракс-апостол.¹⁾ Крајем истог стољећа или првих година XVI в. манастир су опустошили Турци, а обновљен је тек 1574 г.²⁾ У тим „неудобним временима“ сигурно је страдала и манастирска библиотека. У XVII в., због своје забачености и неприступачности, Морачки манастир је играо важну улогу у црквеном и друштвеном животу српског народа — тамо су одржавани сабори, бирани су патријарси, расправљано је питање веза с Римом поводом тадашњих настојања Курије око ширења уније на Балкану.³⁾ Има података да је у том раздобљу израђено за манастир много књига, напосе морачка Крмчија 1615 г.⁴⁾ Зборник житија и поученија који је 1624 г. поконио јексарх Силвестар,⁵⁾ Зонарин љетописац који је 1663 г. послао на поклон скопски митрополит Силвестар,⁶⁾ Еванђеље-апракос писано за Морачу на Атосу 1668 г.⁷⁾ Вјероватна је претпоставка В. Петковића да је због своје неприступачности манастир дуго био склониште драгоцењих књига и икона.⁸⁾ Али у исто доба биле су и разношене књиге из Мораче по другим манастирима и црквама. Год. 1749 пренесен је служабник из Мораче у Доброселицу;⁹⁾ 1813 г., након похаре Мораче, њен пентикостар је откупљен и поклоњен бистричкој цркви код Нове Вароши;¹⁰⁾ поменути Силвестров поклон из 1624 г. сада се чува у пјеваљској Св. Тројици¹¹⁾ — Зборник са Житијем св. Андрије Јуродивог које је још 1717 г. припадало Морачи.¹²⁾ Ипак, и након поменуте похаре манастира 1813 г., остало је доста рукописа: год. 1830 при енергичном игуману Теодосију било је „поновљено“ 20 књига црквених.¹³⁾

¹⁾ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, 280.

²⁾ Исто, 711 и 728.

³⁾ Види: Ј. Радонић, Римска Курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, САН, Београд 1950, углавном главе VII—VIII и XI—XIII.

⁴⁾ Зап. и натп. 1030.

⁵⁾ Исто, 1161.

⁶⁾ Исто, 1594.

⁷⁾ Исто, 1635.

⁸⁾ Ст. Станојевић, Народна енциклопедија СХС, „Морача“; такође: В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 195—201.

⁹⁾ Зап. и натп. 2970.

¹⁰⁾ Исто, 3916.

¹¹⁾ Исто, 1161; в. В. Мошин, Ђирилски рукописи манастира Св. Тројице код Пјеваља (Историски записи, Цетиње, 1958, стр. 258—259), бр. 71.

¹²⁾ Зап. и натп. 2334.

¹³⁾ Исто, 4079.

Ускоро последије тога посјетио је Морачу Рус Е. Ковалевски, који је 1841 г. написао ванредно занимљиве успомене о свом четворомјесечном путовању по Црној Гори.¹⁴⁾ Он је у Морачи провео четири дана и видио је писане црквене књиге, којих је било „око три магарећа товара“. Игуман му је рекао да је свјетовних књига било много више, само што их је његов претшасник архимандрит дао из цркве пренијети у своју кућу и ту су оне заједно с кућом изгорјеле. Ковалевски прича да је прегледао лист по лист сваку писану књигу која се нашла у цркви; да су готово све биле црквеног или духовног садржаја; поједине од њих су врло старе, писане на кожи; да је нашао и двије књиге свјетовног садржаја — зборник разних историјских састава и пушештвије некоег Јефрема у Бетлехем, испуњено свакојаким легендарним причама. Нашао је оригиналну повељу Стефана Вукановића, мноштво фермана и других аката с потврдом манастирских имања и права. Каже да је по причању игумана прије годину дана долазио у манастир неки калуђер из Србије, који је живио у манастиру двије недеље, а онда је нестао, однијевши из сандука товар књига — псалтир, еванђеље и др.¹⁵⁾

Опширна повијест о раду Вука Караџића на тражењу и скупљању српских старина, коју је Ст. Станојевић реконструисао по Вуковој преписци с његовим добављачима, Вуком Врчевићем и рисанским свештеником Вуком Поповићем,¹⁶⁾ драстично приказује и ликвидацију морачке збирке рукописа. Још 1847 г. Врчевић је извјештавао Вука да „у горњу Морачу (у Црну Гору) имају 32 србуље различите, међу којима имају неке на пергаменту, а 6 комата у манастиру Подострог. но никако ни за какве новце продати не хоћу, но у промјену, ма не књигу, него могло би се дати и по двије за једну, али каколи?“ Међутим, већ 1854 г. пише Врчевић да је за 21 рукопис у Морачи платио 8 фиорина „из своје душе“, а мало касније да ће ускоро послати људе у Морачу и у Добриловину по србуље којих има два коњска товара, сумњајући при томе да ли „извадити трошак, а нека погодити се с морачким калуђерима“. У исто вријеме тражи Вук и од Поповића да сакупи књиге у Морачи и у Ровцима. Тај се тужи на Врчевића да га је претекао у Морачи, али ипак се спрема да још крене онамо, па то обећава и у писму 1863 г.¹⁷⁾

Нићифор Дучић, који је баш у то вријеме посјетио Морачу, нашао је од српских старина као вриједну само једну Крмчију српске редакције, коју је приказао у Српско-далматинском магазину за год. 1866. „Других књижевних старина, које би биле вриједне спомена и науке, нијесам нашао — пише он 1861 г. (у „Гласнику“ 43).¹⁸⁾ Он додуше примјећује да није имао времена да у манастиру „прегледа све угле, по којима се ваља по која србуља; те лако може бити, да је остала која не опажена“. Међутим, и Љ. Ковачевић, који је 1875 г. послао за „Старине Југославенске академије“ прилог о записима из Мораче, и тамо је напоменуо да „у Морачи има нјеголико србуља рукописанијех и штампанијех“, није нашао међу њима ништа занимљиво сем два записа — један из еванђеља које и сада постоји и један из штампане србуље.¹⁹⁾ По свој прилици стање је тада би-

¹⁴⁾ Егор Петрович Ковалевский, Черногория и славянския земли. Четыре месяца в Черногории. Писано в 1841 г. (Објављено у „Собрание сочинений, т. IV, С. Петербург, 1872). Морачи су посвећене двије главе: „Морачский монастырь“, стр. 111—119 и „Там же, четыре дня спустя“, стр. 119—123.

¹⁵⁾ Стр. 119—122.

¹⁶⁾ Ст. Станојевић, Историја српског народа у Средњем веку. I. Извори и историографија. Књига I. О изворима. САН, Београд 1937, гл. XXIII, стр. 204—257.

¹⁷⁾ Види стр. 222—223, 229—230, 245, 247, 257.

¹⁸⁾ „Морача и Острог у Црној Гори“ (Гласник Срп. уч. др. XIII, 1876, стр. 59—60; исто у „Књижевни радови Нићифора Дучића архимандрита“, књ. II, у Београду 1892, стр. 12).

¹⁹⁾ „Неколико српских натписа и биљежака“ (Старине Југосл. акад. знаности и умјетности, X, Загреб 1878), стр. 265—266.

ло исто као и 1893 г., када је учитељ А. Јовићевић објавио свој „Опис манастира Мораче са његовим припадљивостима“.²⁰⁾ Тада је он нашао у манастиру само „три еванђеља, један апостол и Чудеса пресвете Богородице“, које је опширно описао уз цитирање записа у њима²¹⁾ и уз напомену да је постојала и Крмчија која је однесена, и Осмогласник штампан у Ободу, који је по наредби послан у Цетињску митрополију.²²⁾

Црнојевићев Осмогласник враћен је манастиру 1894 г., али је након тога нестало рукопис с Чудесима Богородице — по причању мјештана спљен је заједно с манастирском архивом од руке варвара у данима нашег ослобођења.²³⁾ Морачка Крмчија, која је према наведеном свједочанству Јовићевића нестала из манастира још прије 1893 г., доспјела је на неки начин у колекцију рукописа пок. проф. Радослава Грујића, те је по завјештању прешла заједно са читавом збирком у Српску патријаршију у Београду. Они пак рукописи који су запали у Вукову збирку, као што је познато, смирили су се у б. Вечкој дворској библиотеци, Берлинској академији, Румјанцевском музеју (сада Лењиновој библиотеци) у Москви, Публичној библиотеци у Лењинграду (у збирци М. Погодина) и по другим мјестима камо их је Вук продавао,²⁴⁾ а нешто је доспјело и у б. Народну библиотеку у Београду, гдје је изгорјело у пожару 1941 године. Оно што је остало у манастиру заслужује да буде конзервирано и да заједно са другим сачуваним старинама послужи за формирање малог мјесног музеја у овом старом центру српске културе, који ће ускоро постати популарно свратиште многобројних туриста, кад се отвори нови аутопут Јадран—Београд преко дивље клисуре р. Мораче и Колашина.

Садашња збирка књижевних старина у Морачком манастиру има:

1. Четвороеванђеље срп. ред., XV в., 152 л. увезано.
  2. Четвороеванђеље срп. ред., посл. четврт XVI в., 239 л., увез с оковом.
  3. Еванђеље пуни апракос 1668 г., срп. ред., 303 л., увез с оковом.
  4. Пракс-апостол XVII в., срп. ред., 204 л., увез с оковом.
  5. Служабник XVI в. с апостолима и еванђељима XV в., срп. ред., 327 л. увезано.
  6. Корице са залијеplеним одломком Псалтира XV в., срп. ред.
  7. Одломак из Посног триода (?) XV в., срп. ред.
  8. Поменик морачки, XVI в., оштећен.
- Осим тога двије штампане књиге:
9. Црнојевићев Октоих 1—4 гласа, 1493 г., без посл. листова (изгубљено је иза „Светилна“ 11-ог); на доњој корици запис — „Овај Осмогласник био је изложен на Цетињу при 400-њој прослави Ободске штампарије 15 јулија 1893 године (петнајестог Јулија хиљаду осамстотина деvedесет треће године). Секретар митрополије Филип Радичевић. Цетиње 17 маја 1894.“
  10. Острошка библија изд. 1581 г.: добро очувана, у повезу.

²⁰⁾ Просвјета, лист за цркву, школу и поуку, Уређује Ј. Сундечић, год. II, Цетиње 1893—4, стр. 84—88, 132—134, 189—192, 251—254, 425—427, 479—483.

²¹⁾ Стр. 191—192 и 251—253.

²²⁾ Стр. 253.

²³⁾ Према Јовићевићу, стр. 253 рукопис „Чудеса пресвете Богородице“ садржавао је 70 састава о чудесима, са записом „смереног мниха Гаврила“ из 1733 г. (Зап. и натп. 2608); затим — акагист Исусу Христу и поучне саставе о рају и паклу, о добру и злу и сл., те запис „прочитах многогрешни Петроније“ (Зап. и натп. 4558).

²⁴⁾ Ст. Станојевић, Ист. срп. народа у Средњ. веку, стр. 8.

* Књига је укоричена у даске пресвучене кожом. На горњој корици су концентрични оквири с крстом на пријестолу у средишњем правоугаонику; на доњој корици — оквири истог типа с дијагоналама и уписаним ромбом у средишњем правоугаонику.

У идућем опису садржаја, с обзиром на техничке могућности, цитирамо ставове текста упроштеном транскрипцијом: јотиране е и а садашњим је и ја; омегу — обичним о; кси и пси — кс и пс; ук — у; жицицу — и; мали јус — я; бројеве наводимо без титла, између двије тачке; скраћенице разрјешавамо у обичним заградама, реконструкције изгубљеног текста — у угластим [ ]..

Морача, Четвероев. XV в.

1. Четвероеванђеље, срп. ред., XV в.

Папир 27,5x20 см., 152 л. Папир с воденим знаком рукавице типа Брике 10637 из 1467—1472 г. (папир великог формата — знак се налази на прегибу листа). Писмо по 22 реда, полуустав с облицима XV в.; српска редакција с траговима старог правописа, напосе редупликацијом вокала; каткада под утицајем предлошка употребљава мали јус. Рукопис је знатно оштећен, изгубљени су многи листови: иза л. 1 — 1 лист, иза л. 6 — 5 листова, иза л. 9 — 2, иза л. 14 — 2, иза л. 56 — 1, иза л. 66 — 1, иза л. 90 — неколико (крај Маркова еванђеља и Предговора Лукиног), иза л. 99 — 13 (17 и 18 свештице), иза л. 126 — 2, иза л. 136 — 6, иза л. 138 — 1 или 2, иза л. 142 — 2, иза л. 152 — сав крај Јованова еванђеља од гл. VII, 20. Поједини листови су оштећени, нарочито л. 57 са стране.

Од орнаментике је сачувана скромна застава геометриско-биљног стила љубичастог колорита на л. 1 — решетка у правоугаоном оквиру са исјечком доле; вјероватно су постојале на почетку Матејева еванђеља, испред Предговора Лукина и на почетку Јованова, јер су баш ти листови исјечени. Лијеп је иницијал З, плетени, црвено-зелени на л. 66; остали су скромни, црвени. У насловима поред црвеног мастила употребљава и плаву боју.

Даске од корица су сасвим труле, али кожа преко њих је добра. На горњој корици — концентрични оквири с великим крстом на пријестолу у средишњем правоугаонику; на доњој корици — уски оквир с дијагоналама и уписаним ромбом у средини.

л. 1, испод заставе: „Съборникъ съ б(о)гомъ .vi. мѣсеѣмъ казуюе главы којеомуждо еу(а)р)геліу избраннимъ с(ве)т(и)мъ и праздникомъ всего лѣта.“ Прекида се иза л. 1 — иза Зачатија Претече Јована 23 септ. до 22 нов.; на л. 2 — св. Григорије Акрагански 23 нов.; од српских светаца у мјесецлову су само 14 јан. „св. Саве прваго архиепископа србскааго“ и 13 фебр. „Симеона новаго мироточца србскааго“. На л. 5' — суботе и недеље Великог поста; л. 6 — еванђеља на страсти, ускршње и даље до Педесетница. Иза тога нема 5 листова на којима је био синаксар — његов свршетак је на последњем 5-м одерку.

л. 7: „Оеофілакта архіепископа бльгарскаго прѣдсловіе еже от Матеа с(ве)таго еу(а)р)геліа. Иже оубо прѣжде закона оны б(о)жствны моужіе“. . . прекида се на л. 9 — „От Марка же с(ве)тоје еу(а)р)геліе ово“. . . Иза тога нема два листа (остали су одерци) са свршетком предговора и с почетком Матејева еванђеља.

л. 10: „[Іосіа же роди] Іехоніу и братіу јего“ (Мат. I, 11). Прекида се на л. 14' — „блаженіи јесте јегда поносе“. . . (Мат. V, 11); наставља на л. 15 — „[Хотящаго от тебе заяти] не отврати“ (Мат. V, 42). Опет се прекида на л. 56 — „страннъ бѣхъ [и въведосте ме]“ — на одерку (Мат. XXV, 35); наставља на л. 57 — „[Можаше бо сіе миро продано быти на мнозѣ] и дати се ниЦѣим“ (Мат. XXVI, 9). Свршава на л. 64.

л. 64: „Прѣдсловіе жеже от Марка с(ве)таго еу(а)р)геліа“; л. 65 — главе Маркова еванђеља; л. 66 — „От Марка с(ве)тоје еу(а)р)геліе“. Прекида се на л. 66' — „по прѣдани же Иоановѣ“. . . (Мр. I, 14); наставља на л. 67 — „[испѣли] многы страждовшеш различными недоугы“ (Мр. I, 34). Опет се прекида на л. 90: а)Ѣ и вси сблзнет се, нь не азъ. и гла[гола] емоу исосъ“ (Мр. XIV, 30), иза чега је изгубљен сав крај Маркова еванђеља, те Предговор и почетак глава Лукина еванђеља.

л. 91: „[О. . .]чаюших' се женах“, и т. д.; „От Лоукы с(ве)тоје благо- вѣсвованіе“. Прекида се на л. 99' — „и томоу јединому послужиши. и

веде [его но Јерусалимъ]“ (Лук. IV, 9); наставља на л. 100 — „[исоу]сь же слышавъ отвѣща јемоу гл(агол)је, не бои се тѣмо вѣроуи“ (Лук. VIII, 50). Опет се прекида на л. 126' — „Рече же Петръ. се мы ста[вихомъ вся]“ — (Лук. XVIII, 28); наставља на л. 127 — „и рѣще јемоу. г(осподи) имать .і. мнасъ“ (Лук. XIX, 25). Опет је прекид на л. 136' — Зач. 110. „Въ врѣме оно ведоше І(исоу)са архіереи и ини“... (Лук. XXIII, 1); наставља на л. 137 — „пророкъ силнь дѣлом и словом“ (Лук. XXIV, 19). Свршава на л. 138'.

л. 138': „Прѣдисловіе от Іоан'на с(ве)таго еу(а)геліа“. Прекида се на дну исте стране — „јакѡ же и писано јес(тъ) и вѣроуем. въ немоши же“... , иза чега недостају главе и почетак Јованова еванђеља.

л. 139: „[въ томъ животъ] бѣ и животъ бѣ свѣтъ чл(овѣ)ком“ (Іо. I, 4) и т. д. Прекида на л. 142' — „аминъ, аминъ гл(агол)у тебѣ [јакѡ жеже вѣмъ глаголемъ]“ — Іо. III, 11); наставља на л. 143 — „(оученицы бо его отшли бяху) въ град брашна коупеть“ (Іо. IV, 8). Опет прекида на л. 152' — бѣса ли имаши. кто тебе [ишетъ оубити]“ — (Іо. VII, 20), иза чега је изгубљен сав крај књиге.

Неколико записа по листовима су новији и безначајни.

2. Четвероеванђеље срп. ред., посл. четврт XVI в.

Папир, 31, 2x20,7 см.; л. I + 239. На I листу уз корице сачувана је контрамарка од воденог знака ЗФ, коју налазимо код вод. знака „јање у кругу“ из 1581 г. (Брике 55); у читавом рукопису вод. знак је котва у кругу са звијездом и контрамарком PS — облик знака и мрежа папира потпуно одговарају папиру који се налази у Дубровачким нотарским књигама *Сопс. Minus* књ. 58 и 59 из 1585—1588 г. (контрамарка је IF), те би се и овај папир морао датирати у последњу четврт XVI в. (око 1580—1590 г.). Писмо по 22 реда — лијепо полуустав, срп. ред. с травнича ресавске школе, с акцентима и спиритусима, и с облицима XVI в. Зачела су обично писана црвеним, али има и плавих слова и ријечи. Изгубљени су листови: иза л. 2 — 1 лист, иза л. 3 — 2 листа, иза л. 66 — вјероватно 2 листа, иза л. 174 — 1 лист и иза л. 226 — 1 лист. Листови 104—106 одрезани су, али стоје на мјесту.

Од орнаментике сачувана је лијепа заставица „балканског стила“ од плетених кругова у зеленој и жутој боји са златом на л. 1 испред Теофилактова Предговора, и на л. 107 на почетку Лукина еванђеља — заставица истог стила с плетеним круговима и решетком у правоугаоном оквиру са стилизованим границима са стране и одозго, у жутој, зеленој и љубичастој боји са златом; ту је и лијепо плетени иницијал П, плавог колорита са златом. Сигурно је постојала илуминација на почетку осталих еванђелиста, јер су баш ти листови изрезани (иза л. 3, 66 и 174), а вјероватно и испред Синаксара (иза л. 226). Иницијали на почетку одломака су црвени са завојцима.

Корице од дасака са жљебом по рубовима, прекривене кожом, која је касније била пресвучена кадифом с позлаћеним оковом. Испод иструле кадифе на горњој дасци разабира се на кожи орнамент — крст на пријестолу; на доњој дасци — два уска концентрична оквира по рубу с дијагоналама и укрштеним цртама које су повучене из углова према средини супротне стране. Оков на горњој корици врло је сличан окову на еванђељу-апракосу из 1668 г.: у средини је медаљон с распеем, у ћосковима — еванђелисти. Запис око централног медаљона гласи: „Гь са нбше на земљу прізре слішати въздіани. — Помени Ги раба своего Михаила ва царстві.“ — натпис је скоро идентичан са записом мајстора Вихтора на Апракосу. На доњој корици сачуван је округли позлаћени медаљон у средини с натписом по рубу: „Сіе труді се азъ грешни Арсеніе Цвѣтка куюѡіе снѣ“. Око руба корице иде сребрна трака, на угловима гравирани почеци еванђеља: „Въ начеле бѣ слово и слово бѣ“, „Книга родства (!) Іса Хва сина Дв“, „Зачело еугла Іса Ха сна бжіа“, „Понјеже убо мнози начеше“. По дужини траке: „да се зна од дирема. с. н. ирада“. (Ср. Зап. и натп. 4390—92).

л. 1 испод заставице: „Оеофілакта архієпископа блѣгарскаго прѣд-словіе еже от Матеа с(ве)тоє еу(а)геліє. Иже оубо прѣжде закона“. Пре-

кида се на крају л. 2' на речима „н(и)нја же јелика остави съ, понапљни онь. и јелика“... Крај састава је изрезан.

л. 3: „Прѣдсловије от Матеа с(ве)того еу(ар)гелія главы“ — прекида се иза гл. 63 „о оуготовани пасцѣ“, иза чега је исјечено 2 листа (сачувани су одресци при хрпту), на којима је био почетак Матејева еванђеља до 12 стиха I главе.

л. 4: „...„Авиуд' же роди Елиакима“... (Мт. I, 13) и т. д. до краја на л. 65.

л. 65: „Еже от Марка с(ве)того еу(ар)гелія главы“; л. 66 — Прѣдсловіе еже от Марка с(ве)того еу(ар)гелія“, које се свршава на л. 66'. Иза тога је исјечен почетак Маркова еванђеља, до 13 ст. I главе.

л. 67: „...„(По преданијех же Иоан'новѣх приде I(исоу)съ въ Галлілею проповѣдаје еу(ар)геліе царства божіа“... (Мр. I, 14) итд. до краја на л. 105.

л. 105: „Еже от Лукуы с(ве)таго еу(ар)гелія главы“; л. 106 — „Прѣдсловіе еже от Лоукы с(ве)таго еу(ар)гелія“; л. 107, испод заставице — Лукино еванђеље, читаво, до л. 172'.

л. 173: „Главы от Иоанна с(ве)таго еу(ар)гелія“; л. 173' — „Прѣдсловіе еже от Иоанна с(ве)таго еу(ар)гелія“ — до л. 174'. Затим је исјечен почетак Јованова еванђеља до 17 ст. I главе.

л. 175: „...„[Мо]исеомъ дань бысть. благодать же и истина I(исоу)съ Х(ристо)мъ бысть“... (Io. I, 17) итд. до краја на л. 225.

л. 225': „Сказаніе прѣемлюще въселѣтное чѣтеніе еу(ар)гелское, іеу(ар)гелістомъ прѣемане откоуд начинають и до гдѣ стають“ — до л. 226. л. 226' — празан. Иза тога исјечен један лист.

л. 227: „Сказаніе еже на всакъ д(ь)нь длжно гл(агол)ати се еу(ар)геліе въсего лѣта“ (синаксар).

л. 231: „Съборникъ съ б(ог)омъ .ві. м(есе)цемъ показује коемуждо еу(ар)гелію и избран'нымъ с(ве)тимъ и праз(дни)комъ вл(адич)нимъ“. У мјесецелову долазе: 14 јан. „иже въ с(ве)тѣхъ оца нашего Савы прѣваго архіепископа сѣб'скаго“; 13 фебр. „и прѣподобнаго отца нашего Сімеона сръб'скаго новаго муроточна“.

л. 236: „Еу(ар)гелія памяти с(ве)тѣхъ, сказаніе како подобаетъ обрѣтати въсед(ь)нев'наа еу(ар)гелія“; л. 137' — „Прокімни въскрсни еу(ар)геліамъ оутрѣничнымъ въскрснимъ“; л. 238 — празан; л. 238' — „еу(ар)гелія оутрѣнја въскрсна“; л. 239 — „Оуказаніе гласовомъ іеу(ар)геліамъ въскрс'нымъ и ап(осто)лу и еу(ар)гелію літур(ги)е“.

Записи:

л. I: велики млађи запис о љепоти овог еванђеља и његовом страдању врло слабо читљив, из којег се могао разбрати само почетак — „Сія с(ве)тая и душеполезная паче всехъ книга святое еу(ар)геліе монастира Успения Пресвятыя владичице нашея Богородицѣ и присно дѣвы Маріе на реци Морачи“. (Види: Зап. и натп. 4389).

На истом листу — записи о парусијама.

л. I': „Знати се каде“...

„Преподобнейшему господину оцу Архимандриту Димитрию здравствуйте на многая лета“.

л. 17': „Писа Токо парусіо“...

л. 239: „Знати се и ва последне, када се понови и прекри велика црква у Морачи ва лето. з с н. ва сиа нужна времена. когда е беше прилучило литрасио би се человек и свога живота а како ли грађе. Но по нам бивша брати не облените се да бисте и ви с(ве)тую обител поновили и украси да вама будет вечни спомен. Се же бист при игумену Јосифу и духовнику Филатию и прочјхъ, (7250, тј. 1742; Срп. зап. и натп. 2837, према Јовићевићу, Просвј. II, 1893—4, 252).

3. Еванђеље пунѣ апракос 1668 г.

Срп. ред., 30x20,9 см., папир, II + 303 л. Листови код корица — 2 сприједа и 1 отрага на папиру поч. XVIII в.; остали папир средине XVII в.: водени знакови круна с контрамаркама IB, AS, IBC, и TP и три полу-мјесеца с контрамаркама GB, SS и VB. Писмо по 24 реда — калиграфски

полуустав, с траговима ресавског правописа, облицима наведеног доба, напосе честом употребом њ, с акцентима и спиритусима. Рукопис је оштећен: књижни блок претргнут је у средини, те је искинута XII свешчица између л. 88 и 89. Откинут је и лист иза 302 л.

Сприједа, на додатом приликом увезивања II-м листу налази се минијатура „с(ве)тъ Иоанъ“, грубо израђена, у црвеној, плавој и жутој боји, са златним ореолом. Укусна заставица „балканског стила“ с плетеним круговима у правокутном оквиру, у плавој, жутој, црвеној и зеленој боји на л. 1 (на почетку еванђеља); друга заставица с плетеном косом решетком у правокутном оквиру на л. 204 (на почетку мјесецеслова). Више малих заставица у облику орнаменталних трака на почетку недјеље (на л. 6', 11, 18, 23, 30, 34, 38, 40, 43, 47, 49, 53, 56; 58; 62; 65; 69; 72; 75; 79; 83; 86; 91; 94; 100; 107; 111, 114, 117, 120, 123, 126, 134, 148, 155, 167, 195; 196); па у мјесецеслову на почетку мјесеца (л. 218, 227, 235, 246, 261, 266, 269, 272, 277, 285, 291) и при крају испред еванђеља за мртве (л. 300). Укусно израђени иницијали — два посебна типа: већег размјера, плетени од трака разних боја (68 комада) ребају се с мањим црвенима (каткада с плавим или жућким додацима), карактеристичним по китњастим завојцима (особито на л. 38, 246, 299). Долазе на почетку сваког еванђелског одломка.

Рукопис је укоричен у даске са усјеченим жљебом по рубовима. Кожа је на хрпту пукла и један комад је откинут. Кожа је са обје стране орнаментирана; на стражњој корици су концентрични оквири с крстом од четири палмете у средини; сприједа је корица прекривена црвеним баршуном на коме стоје сребрни позлаћени медаљони. У средини — правоугаоник с распелем и покрајим фигурама Богородице и Јована Богослова; у шошкoвима — „Евглі Иоан“, „Евглі Лука“, „Евглі Мати“ и „Евглі Марко“; изнад и испод централног медаљона — шестокрилати серафими; око његових углова — орнаментални медаљони; по рубу — уска орнаментирана трака (сачувао се само комад при хрпту) са два украсна медаљона у средини вертикалног простора. По рубу централног медаљона гравирани је запис „Гъ са нбсе на землу призре слѣшати въздѣаніе окв. — Помени Ги раба своего Вихтора ва царстве сі“. Врло сличан оков налази се на другом Морачком еванђељу, само што је тамо у аналогном запису наведено име мајстора Михаила. Скоро потпуно исти оков налази и на еванђељу у Никољцу, где је у запису споменуто да је то рађено 1882 г. (Види В. Р. Петковић у „Богословљу“ VI, 1931, 165.).

По садржају овај рукопис претставља врло ријетку врсту изборног еванђеља — пуни апракос, који садржи еванђелска читања за сваки дан (таква су Мирослављево и Вуканово српско еванђеље, Мстиславово и Јурјевско-руско), док обични тит скраћеног апракоса садржи читање за сваки дан само од Ускрса до Педесетнице, док иза тога долази читање само за суботе и недјеље.

л. 1, испод заставице: „Въ с(ве)тую и великую неделю Пасхы еу(ар)геліе от Иоанна. Въ начелѣ бѣ слово“...

Читања иду до 17 недјеље — до почетка септембарске нове године, након чега почиње нови редосјед недјеља опет од 1 до 17 („недјеља о блудњем“), иза које долазе месопусна и сиропусна недјеља, те недјеље Великог поста. И ова подјела на наведене циклусе карактеристична је за старе текстове, те упућује на старији предлажак овог текста.

Као што је споменуто, текст се прекида л. 88'. усред читања у среду 17-е недјеље — „да и (от)ѣцъ вашъ иже на н(е)бесех оставитъ вамъ съгрѣшеніа“... (Мр. XI, 25). Текст се наставља на л. 89 читањем еванђеља 19-е недјеље (по садашњем бројању) — „... (тако)жде творетъ, и аще възѣимъ, даете от них же чаеѣ възпріети, каја вамъ бл(а)г(о)д(а)тъ јестъ“. (Лук, VI, 34). Према томе, на изгубљеним листовима налазили су се текстови за крај 17 и за двије идуће седмице: Мр. зач. 52—53, Мат. зач. 62, Лук. зач. 10—18, 21, 23—24 и 19. Текст иде даље редом до недјеље сиропусне (на л. 148). Затим иду еванђеља Великог поста — л. 148' — 196.

л. 196': „еу(ар)геліа оутрѣна възкрѣсна аі.“ — до л. 203. л. 203' — празан.

л. 204: „М(есе)дословъ съ б(ого)мъ с(ве)тымъ. М(есе)ца септевриа .а. начело индиктоу. и память преподобнаго оца нашего Симеона стлѣпника, Е(у)агеліе Новоу лѣту от Лоукы. итд. У мјесецеслову долазе:

14 окт.: „преподобнѣ матере наше Петкы“ (л. 221).

3 нов.: „обновленіе храма с(ве)того великомученика Георгіа“ (л. 227’),

11 нов.: „с(ве)того великомученика Стефана иже въ Дечанѣхъ“ (л. 229),

14 јан.: „иже въ с(ве)тыхъ Оца нашего Савы прѣваго архіепископа срѣбскаго“ (л. 254),

13 фебр.: „преподобнаго оца нашего Симеона срѣбскаго“ (л. 263’),

15 јуна: „с(ве)таго моченика новаго кнеза Лазара“ (л. 279),

2 авг.: „Прѣнесеніе мощемъ с(ве)таго прѣвомученика Стефана и преподобнаго оца нашего Павла Аонскаго“ (л. 292).

л. 300: „Еу(а)геліа въ память оусѣпшим“ — до л. 302.

л. 302, испод свршетка текста долази изворни запис: „Славасѣврѣшителю б(о)оу даошему вѣсакому доброму начелу и конѣцъ клочим. — Сіе с(ве)щеное и б(о)жственое еу(а)геліе исписа се въ с(ве)тѣи Горѣ АѠна на скитѣ лаварскы гл(агол)јемы с(ве)таа Анна, на кјели с(ве)ты Георгіе, повелѣніем игоумена кир Иоанника іеромонаха от монастыра с(ве)таго Павла, иждивеніем же сребра д(о)уховника Сави Морачанина и Василіа инока, от сед (?) Дробнјака от село Загоуль, и приложише го въ монастырь Морачю, храмъ оуспеніе прѣс(ве)тыје владичице наше Богородице и присно дѣви Маріе, текоушу тогда лѣту бытја .з р о с. (7176.) ѡт спаснаго же вѣплѣшеніа г(оспод)а нашего Іисуса Х(рист)а .а х љ и. индиктионъ .S. слнцу кроут и., а лоунѣ гі., Ѡемеліе .кs. златое число .si. м(есе)ца јоунѣ ві. д(ѣ)нь. (= 12 јуна 1668 г.).

Писа же сіе роука Макаріа іеромонаха оученика доуховника кир Саватіа Морачанинаа. (Види: Зап. и натп. 1635, према Ковачевићу, Стар. X, 265).

Каснији записи:

л. 303’: Да се зна каде приложи монахъ Вѣсиліе отачаство от села Добрачића порекло Радвоевићъ и приписа и приложи въ лето „зск. и е. то лето Иванове вр’те. Ко ће отнѣмити да јест проклетъ. Тому бисѣ седокъ Вуча Стиповићъ, Вуко Пајановићъ оба от града Колашина, Вукота Петровићъ от Леш’на (7225 = 1717 г.).

Да се зна каде приложише Никитъ (и) Радивое синови кнеза Рада и мати имъ кнегина Дес’па Иванове вр’те у монастырь Морачу ва „з с к. и .е. лето. (7225, т. ј. 1717 г.).

Да се зна каде приде монахъ Василіе от села Турѣвине у монастырь Морачу те за своју душу приложи шипракъ до ниже села и тому бише сведоци Симонъ Воиновичъ и Раичъ Лешнанъ и Јазо Осречанинъ и Радивое Рвнјанинъ въ лето „зсле. при игумену еромонаху кир Луци. (7239, тј. 1731 г.).

Исто је преписано на стр. 302’, уз биљешку: „Прочита стари надпис и јасније написа на овој страници Томашъ Бацановъ Катоничъ од Васоевића“.

л. 303: На „аџџа. го года (1761 г.). Да се зна како приде попъ Милошъ Миловићъ от племена Лиепца ва монастыр Морачу и писа себе милости у монастыр парусію и даде единъ кемеръ да служи у с(ве)ти обители за негову душу б(о)гъ да проститъ. И кои се братъ или игуменъ или проигуменъ или любо тко покуси отнѣмити или прѣменити више речену сію милостино, да јестъ проклетъ от г(оспод)а б(о)га и того богоматере и васех светих ва си векъ и ва будуши, васи саборно рекосмо, амин, амин, аминъ.“

На „аџл. го (1830 г.) приложи попъ Саво Вулевићъ из Васоевића њемаръ сребрни усопшој матери монахи Мари и себе и свему дому за здравле, богъ да простит приложившаго при игумену Ѡеодосіу и брати.“

„1830 га года не имать Бора да служи у цркву“.

л. 303’: „аџџѠ. (1829 г.) писа СѠезанија вола Радони и себе и подмири, богъ да прости“.

л. 302’: „аџле. — 1835 знати се када беше жита ока грошъ.

На предњој корици записи парусија за мртве — Стану, Василију и др. л. I (уз корице): „Сје светое евангелие писано бистъ во св. гору Атонску рукоу Макариа иеромонаха лета г(оспо)дна .а. х. 3. и. июиъ .лв. 1668 иуна, приложише га манатирю Морачи Савва Морачанинъ и инокъ Василије от Дробняка от село Загоуль“.

„ашл. — 1830 писа Радованъ Ишановъ две парусие себе и Овану и мати и Милети и Кои.“

„Писа Шепанъ две парусие Русои и Шепану и Периши.“

л. I: „Наа, аш кд. (1824 г.) марга .кд.“ — записи парусија Николе Саладара и др.

л. II: груба колорисана виџета — фронтиспис, као оквир у барокном стилу; унутра записи:

ашке (1825) писа кнезь Рашић Бада... манастир Морач за Градацъ оцу Ђуре и Милутину и Ђинни и Милици при игумену Феодосиу зъ браћиами.

ашкд. (1824) писа Томо и Ивану усопшему оцу Радославу и матери Стани парусие две и подмирише, богъ да прости.

ашц. лет. .ел. месеца августа (15 авг. 1910 г.) да се зна кадъ се назва кралемъ Черногорскиемъ и Бердскиемъ Николаи князь отъ порекла Петровича Негоша. Въ манастирю Морачи бистъ тогда настоятель архимандритъ Михаилъ Дожичъ. Писа Томашъ Вацановъ Катаинъ божицки зб. кнезь.

4. Пракс-Апостол, срп. ред., сред. XVII в.

Папир 30x20 см., 204 л. Водени су знакови из почетка друге половине XVII в.: котва у кругу с тролостом одозго, велики облик као Николајеџ 215 из 1657 г., с контрамарком **IB** која је наведена код Николајеџа посебно — бр. 219 из 1659 г.; круна типа Николајеџ 220 из 1659. г с контрамаркама **IV** (код Николајеџа 221) из 1659 г. и **BV** (код Николајеџа 218), из 1658 г.; три полумјесеца типа Николајеџ 230 и 231 из 1668 г. с контрамарком **M** (дозаји уз знак круне Николајеџ 222 из 1660 г.). Писмо по 25 редова — лијепи полуустав с облицима наведеног доба, с акцентима и спиритусима. Недостаје: на почетку 7 листова, иза л. 24 — 1 лист, иза л. 69 — 2 листа (остали су одерци при хрпту), иза л. 131 — 2 листа, иза л. 161 — 1 лист, иза л. 188 — 2 листа; од посљедњих 6 листова (199—204) остали су само одерци.

Од орнаментике сачувана је само једна заставица на л. 138, на почетку мјесецслова — „балканског стила“ с геометриско-биљним плетером у правоугаоном оквиру с границама на угловима, у плаво-црвено-жутој боји. Мале заставице — на почетку сваке недјеље — на л. 1, 10, 14, 18, 24, 27, 31, 34, 37, 40, 43, 47, 49, 53, 60, 63, 66, 69, 70, 72, 74, 77, 79, 82, 84, 86, 89, 92, 94, 97, 101, 103, 107, 110, 114, 118, 122, 126, 129, 131, 132, 133, 147, 155, 161, 174, 175, 177, 180, 185, 198, 203. Иницијали су црвени са завојцима и други — укусни, плетени у бојама.

Укоричено у даске са жљебом по рубовима, прекривене кожом. На доњој корици — концентрични оквири с крстом од палмета у слободном централном правоугаонику. На предњој корици — оков од сребрних позлаћених медаљона; у средини је у облику четворокраког крста с распетим Христом; на ћошковима су симболи еванђелиста — агнец, орао, анђео и лав. Сва је прилика да је оков израђен у исто вријеме када и на четворо-еванђељу и на еванђељу-апракосу.

л. 1: Текст почиње од читања „въ соуботу свѣтле нед(еље)“. — Апостолска дела гл. III, 3 — „...видѣвъ Петра и Иоанна хотеша вѣнити въ цр(ь)ковъ, прошаше милостивно“. Текст се прекида на л. 24: „въ недѣлю .лн. на литургији антифон .а. псалом .ли. ношъ ноши възвѣщаает разоум“... На л. 25 — „...възову (бо)же мои не прѣмльч(и)“ — стих прокимена на литургији на Духов дан — „Ап(осто)лъ къ Ефесіом. Братіе, јако чеда свѣта ходите“ (Ефес. V, 9). Према томе на исјеченом листу налазио се апостол на Педесетницу (Ап. Дела II, 1—11).

На л. 69' текст се прекида на читању у понедјељак 16-е седмице — Посланица Галаћанима IV, 30 — „наслѣдовати с(и)нъ рабининъ съ свиомъ

свобо...“ Наставља се читањем у суботу исте седмице, I Коринћ. X, 25 — ...„кѣждо. вѣсе еке вѣ маѣјели продаваемое јадите“.

На л. 131, текст се прекида иза наслова „Соубота .в. поста““. Наставља се на л. 132 на прокимнима испред апостола у „Соуботоу .е. поста“ — ...„вѣ вѣкы аллилуја. глас .з. Благо јес(тѣ) исповѣдати се г(осподе) ви. С(ти)х. Вѣзвѣщати заоутра милость твою““. Иде до краја на л. 137’.

л. 138, испод заставице: „Сѣборникъ сѣ б(о)гом .вѣ ти мјесецем, праздникомъ владичнымъ и богородици и избран’нымъ с(ве)тымъ““. Долазе:

14 окт.: „препод. матере наше Петкы“ (л. 151),

11 нов.: „с(ве)таго великомученика Стефана иже вѣ Дечанехъ“ (л. 156’),

14 Јан.: „иже вѣ с(ве)тыхъ оца нашего Савы прѣваго архіепископа срѣпскаго“,

13 фебр.: „препод. оца нашего Симеона Новаго мироточца срѣпскаго“.

Иза л. 161’ прекида се читање на 5 деп., дан св. Саве Освећеног — Гал. VI, 1 — „сѣврѣшаите таковаго доухомъ кротости. блюде себе“... Наставља на л. 162 читањем у суботу пред Просвѣтенијем, Евр. V, 5—6 — „(ро)дих те. јако же инде гл(агол)еть, ты јеси с(ве)щеникѣ вѣ выкы“.

Иза л. 188’ текст се прекида на 15 јула, I Коринћ. XIII, 12 — „видимъ нинја зрѣчалом“ Наставља на л. 189 читањем из Ап. Дела VII, 2 ...„прежде даже вѣселити се емоу вѣ Харанъ“ — очевидно на пренос мошти првомученика Стефана 2 августа. Мјесецеслов се свршава на л. 193’.

л. 193’: „Ап(осто)лъ за оуспѣшихъ“; л. 195 — „Прокимини и аллилуаре и прич(асни) пѣвеаміи на литургији егда нѣс(тѣ) праздноуемъ с(ве)ти““. Свршава на л. 195’ прокимном оуспшим. Иза тога изрезана су 2 листа. Наставља на л. 196 — „блаженима“ у понедељак — „от крѣве с(ве)штенна багренуцу омочивше Х(ристо)вы страдалци“...; л. 198’ — „В неделю на литургији блажени“ који се прекидају на петом гласу у среду — „на крстѣ иже оцу и божствному д(о)уху неразлучнѣ, волноуоу прѣтрѣгълъ јеси стрѣстѣ, страсти“... Затим иду само одерци од 6 листа.

Од искунутих листава два су залијељена на корице.

На предњој корици је лист с текстом из I. посланице Тимотеју, гл. II, 15: ...„[чадор]діе, аще прѣбоудеть вѣ вѣрѣ и любви и с(ве)тѣни сѣ цѣломоудрїем“ (свршетак читања у сриједу 25 недјеље по садашњем рачуну). Иза тога — „Ч(етв)ртак .к. (!) нед(е)ље). Чадо Тим(о)се, вѣрно слово: аще кто епископствоу вѣждѣлѣваеть“ (I Тим. III, 1) до ст. 11 — „не навадницам, трѣз[веннымъ]“... .

На доњој корици је текст из I Посл. Солун. гл. II, 12: ...„[свидѣтель]ствоу]юще, кѣ еже ходити вамъ достоино б(о)гоу“ — (у четвртак 22 недјеље по садашњем рачуну). Иза тога долази читање у „пе(т)ак .к. (!) нед. к Солуон“ (I Сол. II, 14—19) и затим у „соуб. .к. (!) нед. к КоринѠом Братіе, сказаю вамъ благодать б(о)жїю данноюу вѣ“... (II Кор. VIII, 1), на чему се текст прекида.

На посљедњем одерку на крају књиге фрагмент записа:

Слава [свештелю Богу]... даюшому [по зачеле и конѣц]... Сїа с(ве)таа и б(о)ж(т)внаја кнїга исписа се вѣ]... и преподобнаго... Василя... Висарїонѣ... цѣну к. такову... свою... .

Према конструкцији реченице (субјект „сїја кнїга“) треба претпоставити глагол у пасиву („исписа се“); како се „преподобног“ не може односити на писара, морамо мислити да се односи на свеца којеу је био посвећен манастир или хелија, гдје је било кнїга преписана („исписа се вѣ... хелији преподобног... оца нашег). Вјероватно је за нас стајало „Василија“ (име свеца), али није искључено да је име преподобног било у лакуни, а испред Василија стајало је „руком грешног“. У том случају Висарион, који стоји у идућем ретку, вјероватно је наручилац књиге, који је зато навео и цијену исплаћену за преписивање. У сваком случају, овај је запис по садржају и конструкцији реченице врло сличан запису у Еванђељу-апракоси из 1668 г., које је било у Светој Гори преписано за Морачки манастир. Исти датум папира на Апостолу, писмо врло слично по облицима и правопису, истоврсна орнаментика, напосе велики број малих заставица које долазе на почетку сваке недјеље и исти српски свеци у мјесеце-

слову — све то допушта претпоставку да је овај пракс-Апостол израђен истовремено с Еванђељем-апракосом, или врло брзо након тога, такође по светогорском предлошку. Међутим, треба имати у виду да постоји још један пракс-апостол с истим датумом као у Еванђељу-апракосу 1668 г. и скоро с идентичним записом Саве јеромонаха, само с разликом да је писан на Атосу у светопавловском скиту, у хелији Сотир (а не у скиту св. Ане, у хелији св. Ђорђа). Тај се рукопис налази у Копитареву збирци у Љубљани: вјероватно је дошао Копитару преко Вука Караџића. Иза наведеног записа 1668 г. тамо стоји други запис из 1670 г. у којем стоји да је исти рукопис био откупљен за манастир Шишатавац. (Види: А. И. Яцимирский, Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек, т. I, Сборник Отд. рус. языка и словесности Росс. Академии наук, Петроград 1921, стр. 871). Може се претпоставити да је у вези с уступањем Шишатовцу светогорског преписа из 1668 г. био је 1670 г. израђен са њега препис који се сада налази у Морачком Манастиру.

На л. 26 још један запис: „Томашъ Катаничъ оберъ кнезь Божицки отъ Васоевичъ рожденъ ,а ѿ п е лета“ (1885 г.).

5. Служабник из треће четврти XVI в. с апостолима и еванђељима друге четв. XV в.

Два рукописа увезана заједно; папир 23,5x11,5; укупно 327 л.*

Први рукопис — Служабник — л. 1—77 — на папиру с воденим знаковима из треће четврти XVI в.: котва једностраног контура у кругу, са звијездом одозго и с контрамаркама ТС, ЗМ и АИ (или АЛ, или ІА). Контрамарка ТС долази уз слични знак двоструког контура — Брике 518 из 1547 г., Цетињско еванђеље бр. 6 из 1552 г., Дубров, нотарске књиге *Lamenta de Intus* 95 из 1550 г., *Cons. Rogatorium* 50 из 1551 г., *Cons. Minus* 43 из 1553 г. и *Cons. Maius* 24 из 1550 г. — у последњем случају на папиру исте мреже; иста контрамарка долази и на другим знаковима исте провинијенције — круг са звијездом, Брике 3092 из 1565—1570 г. и ањео у кругу, Брике 633 из 1553—1579 г. Контрамарка ЗМ долази уз слични знак котве, али на другој мрежи код Брике 559 из 1573 г. (и другог типа — код других знакова 1583—1592). Контрамарка АИ или АЛ, која није сигурна, долази у сличном облику код котве истог облика у пљеваљском Зборнику 11 из 1570—80 г. Према томе највјероватније је да је рукопис из око 1560—1570 г.

Писмо по 20 редова — полуустав с облицима XVI в., с остацима ре-савског правописа. Од орнаментике — само једна мала, невјешто израђена заставица на л. 1, у плаво-смеђем плетеру. Првени иницијали са завојцима — на л. 37 и 60 са завојцима.

л. 1: „Уставъ божествније слоужбы, въ неи же и діаконства. Хотє с(ве)щенникъ б(о)жств'ннују свършати службу“... — правило о припреми и чин проскомидије.

л. 6': В(о)жствнаа служба иже въ с(ве)т(в)ных о(т)ьца нашего Иоан'на Златоустаго.

л. 37': „Б(о)жствнаа служба иже въ с(ве)т(в)ных о(т)ьца нашего Василиа Великааго“. На крају запис: „Помени г(оспод)і раба свога Радону“.

л. 55': „Б(о)жствнаа служба прѣждєс(ве)щенних с(ве)того и великааго Василиа“ (!).

л. 68': „Иже въ с(ве)т(в)ных оца нашего Василиа Великааго поученіє къ ієром“.

л. 69': „Діаконства јаже гл(агол)єть діаконъ на литіи веліє вечер'нје“.

л. 73': „Молитва вечеръ вѣходоу“, л. 74 — „Отпусти“; л. 77' — „Вѣз'-глашеніа на Пасхоу“ — на јектенијама на јутрењи.

Други рукопис — Апостоли с Еванђељама — л. 78—327 — на папиру с воденим знаковима из прве трећине XV в.: маказе типа Брике 3682 из 1426—7 г., „три брда“ сл. Брике 11690 из 1418 г. и пропети јелен типа сл.

* Књига је укоричена у даске пресвучене кожом. На горњој корици су концентрични оквири с крстом на пријестолу у средишњем правоугаонику; на доњој корици — оквир истог типа с дијагоналама и уписаним ромбом у средишњем правоугаонику.

Брике 3281 из 1400—401 г. Према томе рукопис је вјероватно из 1410—1425 г. Свешцима иду с новим редом почев од прве. Писмо по 20 редова, касније по 22 — лијеви полуустав с облицима наведеног доба. На почетку је укусна црвено-бијела заставица „балканског стила“ од плетених кругова, с натписом ИС ХС НИКА и Г(осподи) помози ми. Мали, црвени иницијали су укусно израђени.

л. 79': испод заставице: „Ап(осто)лы і еу(аг)геліа всѣм неделјамъ от Пасхы до гредоущеје Пасхы. Вѣ (све)тоу и великоу недѣлу Пасхы“ — итд. — читања апостола и еванђеља с претходнима прокимнима.

л. 165': свршава еванђеље на литургији Вел. Четвртка — „прѣдаше Понтъскомоу Пилату игемоноу“ (Мат. XXVII, 2). Сљедећа страна иза тога је остављена празна (165' л.), а л. 167 почиње усред реченице — „...I(соу)са и сѣде на соудици на мѣстѣ гл(агол)јемѣмъ лѣѠостротонъ“ (Іо. XIX, 13) — то је четврто „страсно“ еванђеље. Иза тога долази „еу(аг)геліе (све)тѣх стр стей .е. от М(аг)“, итд. по реду. На овом се листу мијења и број редака — раније је 20, сада 22, а и доље, поред општег реда свешчица (16) стоји и ранија ознака „г“ — очевидно из другог рукописа, који је био припојен претходном. Међутим ова ова рукописа имају исто писмо и исти папир, према томе су из истог доба. Текст се прекида на л. 212' на апостолу „св. пророкомъ общїи“ — „...и вси езыци гл(агол)ють“... (I Коринћ, XIV, 23); иза тога је исјечен 1 лист, а на л. 213 долази крај реченице из одијела „општых апостола“ — „...реченіе. бл(агосло)вєнь греди вѣ име г(оспод)нїе“. Затим — „Причи. Вѣ памєть вѣчноуо будєть“; — а испод тога:

„Сѣборникъ съ б(ого)мъ .вѣ. мєсецомъ сказује главы ап(осто)лоу“ итд. до л. 270', гдје долази „се же мртвѣмъ ап(осто)ль и еу(аг)геліе“. л. 272 — таблица апостолима; л. 272' је празан.

л. 273 (текст иде даље по 23 реда): „Апостолаы и еу(аг)геліа прѣз недѣлоу“; л. 281 — „Соуботам прѣз годину ап(осто)ль и еу(аг)геліе“; л. 327 — „Соуб(ота) .ли. месопуст от Лоук(е)“; прекида се на л. 327' — „да сподобите се оубѣжати всѣхъ сѣхъ хотєшихъ бити и стаѣти предѣ сыномъ чловєчєскимъ“ — Лук. XXI, 26. Крај рукописа је изгубљен.

Сем наведених записа Радоње на крају Василијеве литургије и цртача поред заставице — има још три:

л. 3'—4: „Сиа книга монастира ц н ѝ н ѱ н (тајнопис = РЕМЕТЕ) храма (све)ти“.

л. 5: „Димитрие подписа се“.

л. 271': „Видео и описао овај рукопис Епископ Никанор Ружичић 1893 год.“

6. Корица са залијепљеним одломком Псалтира, XV в.

Једна корица од увеза неке књиге, 30x19,5 см. Један лист из рукописа који је залијепљен на даску, садржи одломак из Псалтира. Писмо 20 редака — српске ред., ресавске школе, с правописом и облицима XV в., вјероватно његове прве половине.

Текст иде од Пс. CV, 31 — „[вмѣнїси] ему в правду вѣ родѣ и родѣ до вѣка“ — до CV, 42 — „и стоужїше имѣ [врази ихъ...].“

7. Одломак из Псалтира, XV в.

Мали одерак листа 15 см ширине и 8 см висине, свега 6 редака текста. Врло лијепо писмо — полуустав XV века.

„Гласомъ блгоднаго вѣпїю то вл(а)дико, сѣргѣших на небо и прѣд тобою“... текст прве молитве послїје 17-е катисме Псалтира.

Мали формат листа и изглед писма свједоче да овај одломак није припадао истом рукопису од којег је сачуван претходни фрагмент (бр. 6).

8. Поменик морачки, посл. трећина XVI в.

Папир 32x21 см., 18 + 1 л. Уз предњу корицу држе се одерци од 8 листова; испред првог листа стоје још 3 одреска од откинутих листова. Према томе, на почетку је откинуто барем 11 листова; осим тога исцијепано је 4 листа иза л. 5- г и 1 лист иза л. 9- г. Поменик је био укоричен у даске са жљебом по рубовима, пресвучене кадифом; даске су сада откинуте и врло су труле. Папир има водени знак котву у кругу са звијездом одозго и с контрамарком РАЗ. Потпуно иста контрамарка налази се на знаку анђела у кругу (исте провенијенције) из 1570—1576 г. (Брике 650), а

котва идентичног облика са истом мрежом папира — на папиру из 1573 г. (Брике 559, с контрам. ЗМ). Према томе папир Поменика потиче из наведеног доба, вјероватно из осме деценије XVI в.

На сачуваним листовима исписано је у врху листа: „Помени г(оспод)и д(оу)ше рабъ своихъ“, а испод тога у 19 редова с лијеве стране у ступцу „раба своего“ — великим калиграфским словима. Поред тога су касније уписивана имена разних „приложника“ — различитим писмом из различитог доба. На л. 4 има неколико имена уписаних истим писмом као у лијевом ступцу, према томе из доба постанка Поменика: „Воучицу матер Иванова гспою, Иваноу кнегињу, Кчераноу кнегињу, Анноу кнегињу“. Старим је мастилом и руком уписано име „Радосава“ на 1 л. На л. 2 уписано 10 села из Влашке. Иза л. 18 на додатом листу и на корицама су многобројни записи имена и парусија. Велика је штета што су откинута сви први листови, гдје се обично налазе имена бивших владалаца, патријарха, архијејеја, манастирских игумана и старих ктитора.

Др Владимир Мошин

ПАД ГРАДА БАРА У ТУРСKE РУКЕ 1571 ГОД.

Према млетачким свједочанствима у Држ. нотаријату
у Дубровнику

Откада се послѣ ослобођења приступило интензивнијем проучавању историје Црне Горе, отада више не оскудијевамо у подацима о нашим старим градовима на Црногорском Приморју. Шеснаести и седамнаести вијек није више мрачни период у црногорској историји, како су то раније неки сматрали.

О управи за вријеме млетачке владавине у Бару доста је писано. Нарочито о времену око Клипарског рата (1570-73) проналазе се у дубровачким и млетачким архивима у све већој мјери извјештаји већином которских провидура упућени господи млетачкој. Ови значајни акти прикривени су ипак кашто не само дволичношћу, којом су се Млечићи служили као окупатори наших крајева, већ и њиховим опортунитетом да могу у часу опасности спасавати своје главе без обзира на судбину домаћег становништва, које су остављали без помоћи у напуштеним крајевима. И голи страх млетачких заповједника и војника пред турским освајачима утицао је у знатној мјери на држање млетачких управних власти приликом турских опсада приморских градова, који су били под млетачком окупацијом. С тих разлога треба с млетачким документима бити кашто на опрезу. На то нас упућује и пад града Бара г. 1571 у турске руке, јер би тај догађај, једноставно гледан само на темељу свједочанстава млетачких, био скроз нетачан. Зато су нас и изјае дате од стране Млечића у Дубровачком државном нотаријату након пада тврђаве барске г. 1571., које се овдје први пут објављују, потакле да прикажемо у правом свјетлу када, како и зашто је дошло до пада тврђаве барске г. 1571 и до турске окупације овог утврђеног града, те како су ту капитулацију Млечићи приказали у